

Միրանուշ Գ. Հովհաննիսյան

ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ՏԵՔՍՏԸ ՈՐՊԵՍ ՏԵՔՍՏԻ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԾԻՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱ*^{*}

Կայացման շրջան ապրող լեզվական գիտաճյուղ տեքստի կամ խոսքի լեզվաբանությունը փորձում է սահմանել՝ ինչ է կամ որն է տեքստը:

Կարծես թե պարզ է, որ տեքստը յուրահատուկ կազմություն ունեցող գրի առնված միավոր է: Եթե սա ընդունենք որպես պնդում կամ թեկուզ պարզագույն սահմանում, ապա ստիպված ենք լինելու այս սահմանման յուրաքանչյուր բաղադրիչ բառի դիմաց դնել բազմաթիվ բացատրություններ, վերապահումներ ու հակադրություններ: Ինչ-որ բանի սահմանները գծելու համար անոր է գոնեւ հստակ իմանալ՝ որտեղից է այդ ինչ-որ բանը սկսվում և որտեղ վերջանում և ի՞նչ չափեր ու ձև ունի: Այդպիսին է նաև տեքստը, ուստի կարող ենք ընդամենը ուրվագծել լեզվական այս միավորը՝ առանձնացնելով ու դասակարգելով դրա տարրերակները ճիշտ այնպես, ինչպես քառորդ կարգուկանոնի են վերածում:

Առ այդ՝ տեքստը փոխանցելի է, հասցեատեր ունի, նրա բովանդակությունն ավելի ընդարձակ է, քան այն պարունակող կամ ներկայացնող ձևը: Տեքստի կառուցվածքն ու կազմությունը փոփոխական են:

Սա այն հատկանիշն է, ինչը ոմանք տեքստի կոմպոզիցիա և դեկոմպոզիցիա են անվանում¹: Տեքստից հնարավոր է առանձնացնել բաղադրիչ միավորներ և բազմաթիվ միավորներից մեկ տեքստ կազմել, ընդ որում այնպիսին, որ կարելի է կրկին մասնատել այս անգամ բոլորովմին այլ միավորների, որոնք կարող են դառնալ առանձին տեքստեր: Տեքստի այդպիսի միավոր է պարբերությունը, սակայն, եթե ընդունենք, որ տեքստի տարրերակիշ հատկանիշ է պարբերությունը՝ որպես բաղադրիչ, ապա ստիպված ենք լինելու վերանայել «պարբերություն» եզրաբանի մասսը՝ դրան վերագրելով ինքնատիպ հատկանիշներ, որոնց շնորհիվ հնարավոր կիրարի այն դնել լեզվական միավորների կողքին որպես առանձին միավոր:

Տեքստի ձևերն անվանող «բանավոր տեքստ» և «գրավոր տեքստ» արտահայտությունները գործածելով որպես տեքստի դրսևորման բոլոր կամ գոնեւ հիմնական ձևերն ընդգրկող կամ ընդհանրացնող արտահայտություններ՝ տեքստի լեզվաբանության զիսավոր հարցերից մեկի լուծումը դեպի փակուղի ենք տանում:

*Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 15.07.2012:

1 Տե՛ս Ազնեներ X. О предмете лингвистической теории текста. Новое в зарубежной лингвистике. Въп. VIII, М., 1978, с. 43.

Կարծում ենք՝ տեքստի դրսևորման ձևերը պետք է խմբավորել պարզապես «նյութական տեքստ» և «գաղափարական տեքստ» արտահայտություններով։ Նյութական տեքստերը լինում են գրավոր և բանավոր, իսկ գաղափարական տեքստը չունի ենթատեսակներ։ այն հենց միտքն է որ կա՝ «ներքին խոսքը», այն տեքստը, որ մտածվում է ու չի ընկալվի այնքան, մինչև շարտահայտվի։ Այս դեպքում նոյն հիմքով նշանակություն չունի այն վեճը՝ արդյո՞ք ներքին խոսքը բառակազմության, ձևաբանության ու շարահյուսության նոյն կանոններով կազմվող խոսք է՝ ինքն իր հետ և արտաքին խոսքի հասարակ պատճենում, թե՞ ոչ²։

«Գրավոր տեքստ» ասելիս հասկացվում են և՝ ձեռագիր, և՝ տպագիր տեքստերը։ Սակայն նորագույն ժամանակների բերած հաղորդակցության նոր տեսակը երկու եզրերին գումարեց ևս մեկը՝ տեքստի էլեկտրոնային տարրերակը, որ, համատարած դառնալով, երբեւ, գուցե նոյնիսկ շարքից դուրս թռղնի մյուս երկուսը և նոյնիսկ՝ բանավոր խոսքը։ Էլեկտրոնային տեքստը գործնականում արդեն իր տեղի ունեցող տեքստի տեսակ է, որը, սակայն, դեռ ներառված չէ տեսության մեջ։ Հետաքրքիր է, որ այս տեքստատեսակի դրսևորման սանդղակում կարծես թե բացակայում են ցանկացած երևույթի գարգացմանը բնորոշ «պարզագույն», դրան հաջորդող «պարզ» և մինչև «քարդ»-ն ընկած աստիճանները։ Բայց նաև հասկանալի է, որ էլեկտրոնային տեքստը բարդ մտքի ծնունդն է։ Սա մի այնպիսի տեքստ է, որ միշտ հանդես է գալիս որպես գերտեքստի մաս, ընդ որում՝ գերտեքստը ոչ թե վերացական կամ հազիկ գիտակցվող է, այլ ակնհայտ, նոյնիսկ ակտիվ։ Գերտեքստը էկրանին եղած ամեն ինչի ամբողջությունն է՝ սկսած գործիք-նշաններից մինչև հեռում, գովազդ և քարմացվող լուսանցք, որոնց պարունակած տեղեկատվությունը ստուգում է պարունակած անմիջական կազմությունը։ Այս դեպքում է պարզապես պարզագույն տեքստը։

Էլեկտրոնային տեքստի կարող է վերածվել ոչ միայն դեռևս ուրիշ ձև չափացած գաղափար-տեքստը, այլ նաև արդեն գրավոր, տպագիր և բանավոր տեքստերը։ Թվայնացման միջոցով բոլոր տեսակի տեքստերը կարող են վերածվել էլեկտրոնային՝ արդեն տպագրված գիրքը, արդեն բանավոր հնչած խոսքը, դեռ չտպագրված՝ ձեռագիր գիրքը, դեռ չինչած խոսքը և այլն։ Բոլոր դեպքերում, դա էլեկտրոնային հաղորդակցություն է։ Անկախ նրանից, թե ով է հասցեատերը՝ հատուկ մեջ՝ թե՞ վերացական լսարան, ցանկացած տեքստ հաղորդակցության մաս է, քանի որ աննշանակետ տեքստ չի կարող լինել հենց միայն այն պատճառով, որ ոչ մի միտք հենց այնպես չի առաջանաւ։ այն անպայման ծագում է մի տեղից և անպայման հասնում է որևէ տեղ։

Տեքստի գրավոր ու բանավոր տեսակները խստորեն վերահսկվում են լեզվական նորմերով։ ցանկացած իրադրային տեքստ ունի իր ոճը՝ համապատասխան բառապաշար, համապատասխան թերականական կառույցներ և այլն։ Էլեկտրոնային տեքստը դեռ վերահսկում չունի, և նկատվող ամենաբռնությունը միանգամայն հասկանալի է։ միտքը ազատորեն է կազմվում, «մտածվում» և անվերահսկելի է։ Այդ տեքստը չի ենթարկվի վերահսկողության այնքան ժամանակ, քանի դեռ պարզ չէ, թե ո՞ր գիտության ուսումնասիրության օբյեկտն է։

Էլեկտրոնային տեքստի քննությունը դիտվում է որպես համակարգչային լեզվաբնության ուղղություն³։

2 Տես Լурия А. Язык и сознание. М., 1979, с. 139.

3 Տես Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIV. М., 1989.

Անցած դարը լեզվաբանությանը պարզեց մի նոր միջգիտաճյուղ, որի առանձնացումը, զգիտես ինչու, պայմանավորվեց ու հաստատվեց քննություններում օգտագործվող գործիքի հիման վրա: Սակայն ցանկացած գիտաճյուղ, առավել ևս միջգիտաճյուղ, պետք է ունենա տվյալ օբյեկտի քննության ոչ թե սփորականից տարրերվող միջոց, մերող, ճանապարհ կամ արագություն, այլ այնպիսի նպատակ, որ չի կարող իրագործվել որևէ այլ գիտաճյուղի կամ միջգիտաճյուղի միջոցով: Ընդ որում՝ դրա ստացած արդյունքը պետք է լորջ քայլ լինի տվյալ օբյեկտի ուսումնասիրության մեջ, այնպիսի քայլ, որի շինելը էականորեն փոխելու է այդ օբյեկտի պատմության պարզաբանման և հետագա զարգացման ճանապարհը: Այդպիսի քայլերն են նվաճումներ բերում, և այդպես է քայլում գիտությունը: Գիտության բերած արդյունքը պիտանի ու օգտակար է ոչ թե ինքն իր մեջ զարգանալով և զանգվածային անհասկանալիության հասնելով, այլ այնպես, որ խթանի հասարակական բարեկեցությունը ցանկացած իմաստով:

Համակարգչային կոչված լեզվաբանության ուղղություններից են բնական լեզվի մշակումը՝ տարրեր բառարանների ստեղծումը, մեքենական թարգմանությունները, այսպես կոչված՝ լեզվական կորպուսներ ստեղծելը, խոսքի, սիմվոլների մեքենական ճանաչումն ու համադրությունը և այլն, այսինքն՝ ցանկացած գործողության նպատակակետը լեզուն է: Մինչդեռ միջգիտաճյուղը պետք է պարզի, թե ինչպես է մի օբյեկտը, որը տվյալ գիտության քննության առարկա է, կապվում մյուս օբյեկտի հետ կամ ազդրում դրա վրա: «Համարեզվարանությունն, օրինակ, քննում է հասարակություն-լեզու կապը, լեզվափիլիսոփայությունը ցույց է տալիս լեզվի ու նտածողության կապը և այլ հարցեր»:

Ո՞րն է համակարգչի և լեզվի կապը, ինչպես է մարդկային բնական լեզուն օգտվում համակարգչային լեզվաբանության արդյունքներից: Համակարգչային լեզվաբանությունը չի ստեղծում տեսություն. այն ընդամենը գործիքային աշխատանք է լեզվի հետ: Բայց «աշխարհը կախված չէ այն բանից, թե որտեղից ենք նայում նրան»⁴ («որտեղ» բառը գործածված է «միջոց, քննության գործիք» իմաստով - Ա.Հ.): Այսինքն՝ օբյեկտի որակը չի փոխվում այն ուսումնասիրող միջոցից կախված. միջոցը կարևոր չէ նպատակին հասնելու համար, նույնիսկ եթե այն արագ ու դյուրին է դարձնում այդ նպատակին հասնելու ճանապարհը: Ուրեմն թարգմանությունը թարգմանություն է, ձևաբանական վերլուծությունը՝ ձևաբանական վերլուծություն:

Ուստի երկու ճանապարհ կա: Կարելի է «համակարգչային լեզվաբանություն» եզրույթը բողնել տեխնիկական գիտություններին՝ որպես նշանակող այն լեզվի, որից օգտվում է ծրագրավորումը, և կարելի է ամեն ինչ իր տեղը դնել՝ ներմուծելով հետևյալ եզրույթը՝ «լեզվի համակարգչային քննություն»: Այդ դեպքում պարզ կդառնա, որ էլեկտրոնային տեքստը տեքստի լեզվաբանության ուսումնասիրության առարկան է, որ մեքենական թարգմանությունը պարզապես թարգմանություն է, որով բնական լեզուն դեռևս ոչինչ չի շահում, որ լեզվական կորպուսները դեռևս թերականության աղավաղումներ են...

Տեքստի լեզվաբանությունը կարող է օգտագործել լեզվական կորպուսները՝ կարգի բերելու համար խոտանը, որը խոսքի է վերածվել էլեկտրոնային հաղորդակցման մեջ, կարող է օգտագործել մեքենական թարգմանության մեխանիզմը՝ մաքրելու համար օտարարանություններն ու աղավաղումները:

4 Էնուշեան Ա., Собрание научных трудов. М., 1965, т. I, с. 396.

Փաստորեն էլեկտրոնային նոր տեխնոլոգիաները լեզվական միավորների հիերարխիայի վերին մակարդակում ավելացնում են ևս մեկ կառուցվածք՝ էլեկտրոնային տեքստը, և տեքստի լեզվաբանությունը նոր խնդիր է ստանում՝ գտնել այդ նոր կառուցվածքի «կենտրոնը՝ այն կետը, որտեղ նշանակությունների, տարրերի ու եզրաբառերի փոփոխություն հնարավոր չէ»⁵:

Համակարգիչն իսկապես մեծ հնարավորություններ է տալիս ուսումնասիրություններ, հետազոտություններ կատարելու և որոշ գիտություններում նոյնիսկ անփոխարինելի է, քայլ այն զիջում և միշտ էլ զիջելու է մարդկային մտածողությանը, որեմն նաև՝ լեզվին, քանի որ ընդամենը գործիք է: **Ինչ-ոք քանի ուսումնասիրության մեջ առաջընթացի հաճար պետք է զարգացման ավելի բարձր աստիճանի վրա լինել, քանի տվյալ երևույթն է:** Բայց համակարգիչը չի հավասարվելու լեզվի զարգացման գոճե տվյալ փուլի աստիճանին, քանի որ այդ գործիքի առաջընթացը կախված է մտքից, իսկ լեզուն այնպիսի փոփոխական է, որի արժեքը նոյնապես կախված է մտքից. Միտքը որակապես անընդհատ փոխվում է, գուգահեռ նոյնկերպ փոփոխվում է լեզուն: Համակարգիչը որպես գործիք չի կարող փոփոխվել նոյն արագությամբ ու նոյն որակով, քանի որ, ի տարբերություն լեզվի, ոչ թե մտքի արտացոլում կամ «կրիչ» է, այլ մտքից ծնված, այսպես ասած՝ պարբերաբար բարմացվող գյուտ:

Այսպիսով, լեզվական բարդ միավորը՝ տեքստը, մեր ժամանակներում արտահայտման նոր ձև է ստանում՝ կախված նորագույն ժամանակների գյուտ հաճացանցից և մարդկային հաղորդակցման նոր միջոցից՝ էլեկտրոնային հաղորդակցումից: Ավանդական տեքստատեսակների շարքում իր տեղը փնտրող էլեկտրոնային տեքստը ոչ թե լեզվաբնության երիտասարդ միջզիտաճյուղերից մեկի՝ համակարգչային լեզվաբանության ուսումնասիրության առարկան է, այլ տեքստի լեզվաբանության բննության օբյեկտ:

Summary

ELECTRONIC TEXT AS A SUBJECT OF STUDY OF TEXT LINGUISTICS

Siranush G. Hovhannisyany

The article touches upon the problem of electronic text and the orientation of its study.

The electronic text is related to the computer, that's why the researchers consider it as a subject of study of Computer linguistics. The article shows that the electronic text is an individual kind of text and it should be studied not by the Computer linguistics but by the Text linguistics. Also in the article are seen relations between electronic text and other types of text. There are some observations and conclusions in the article.

5 Деррида Ж. Письмо и различие. СПб, 2000, с. 353.